

Typografie in Bussum

Alexander Overdiep

Letters. Leuke letters, mooie letters, rare letters, ouderwetse letters, onduidelijke letters. En héél veel gewone letters. Dat is wat je tegenkomt, de hele dag door om je heen. Niet alleen in leeswerk, in drukwerk, zoals in boeken en kranten en in tijdschriften en op beeldschermen. Maar ook buiten, op winkelruiten, op affiches, bij bushaltes, op verkeersborden, op luifels.

Letters met krullen of juist strak, op de brievenbus, op het winkelkarretje, op de wegwijzer, zelfs op brandkraanpaaltjes en op putdeksels. Bij de lift, boven de deur, op de mat, bij het loket en natuurlijk op het straatnaambord en andere bewegwijzeringen. Ons gaan en staan is omgeven door letters, want tekst maakt de ordening in ons dagelijks leven.

De goede omgang met letters is het werkveld van typografen; zij beoefenen de typografie. Aandacht voor deze 'letterkunst' staat vaak in dienst van de 'letterkunde', maar ook van bijvoorbeeld woordenboeken en telefoongidsen. In dit artikel besteden we aandacht aan letters buiten de 'letteren', en meer in het bijzonder, aan typografisch opmerkelijke zaken in de korte route die in het kader van de Bussumse Open Monumentendag is uitgestippeld. In die korte wandeling van maar een paar honderd meter worden bijna 20 typografische objecten benoemd en becommentarieerd. En dan slaan we bijna overal de typografie met een reclamefunctie over.

De letters in onze buiten-omgeving komen bijna allemaal voort uit de typografie voor drukwerk. Typografen geven al die duizenden lettertypen een plaats in een systeem. Dat systeem werd in 1954 door de Franse typograaf Maximilien Vox ontwikkeld en is sedertdien over de hele wereld voor de Westerse schriftsoorten algemeen geaccepteerd. Sterk versimpeld deelt het de letters in naar karakteristieken en historie. Daarbij gaat het er grofweg om of de letters wel of geen schreven hebben en of die schreven zeg maar driehoekig of rechthoekig zijn. Voorts zijn er lettertypen die er als handschrift of sierschrift uitzien of nog 'wilder' zijn en dan fantasie-lettertypen zijn.

Die typografische indeling voor 'drukwerk-letters' is ook hanteerbaar voor letters die we in de open lucht tegenkomen. Dan zijn ze geschilderd en tegenwoordig vaak via een computersysteem als 'plakletters' uitgevoerd. Maar op gebouwen zien we ook letters die worden vervaardigd in smeedwerk, in kunststof, als steenhouwwerk en bijvoorbeeld ook als tegels of in glas.

De korte wandelroute voor de Open Monumentendag 2009 leert je anders kijken naar letters, zo is de ervaring. De wandeling begint in Bussum op de Brinklaan bij een heel mooi voorbeeld van letters die met glazuur zijn geschilderd op tegels.

• **Brinklaan 102** heeft hoog bovenaan de gevel een groot tableau van het voormalige Manufacturen- en Beddenmagazijn De Duif. Ogenblikkelijk schiet de bijzondere belettering in het oog. Vooral die letters F en T, alsof er ineens midden in de woorden weer 'hoofdletters' staan.

Ook die grote beginletters M vallen op; let op verschil tussen de M op de eerste regel en die van de derde regel, waarvan de neerhaal

langer is om optisch steun te geven aan het woordje 'de' op de volgende regel. Op de laatste regel die horizontale sierlijnen van de kapitale D: extreem verlengde schreven als het ware, die vaag doen denken aan de D uit laat-middeleeuwse handschriften. Knap geschilderd op die tegels, want hoewel het eigenlijk onregelmatig is, valt toch op hoe goed het optisch evenwicht is. Eerlijk gezegd valt alleen het witte plaatje van de duif bovenin uit de toon.

- **Brinklaan 98** is een wat naar achteren gelegen woonhuis dat de naam Willemina draagt. Vanaf de hoek met de Krijnenweg is het beter te zien. De naam is uitgevoerd in wit geschilderde houten letters van een zogenoemd 'schreefloos' type; een strak, zeg maar kaal type zonder enige versiering. Toch zijn deze letters niet zo maar even door de timmerman op maat gezaagd en aan elkaar gespijkerd. Ze lijnen van boven aan een 'onzichtbare toplijn', terwijl ze van onderen heel zorgvuldig exact de ronding van de raamtoeg volgen, al wordt die sierlijke lijn nu doorsneden door een horizontale lijn van een later aangebracht zonnescherm. Die twee letters LL achter elkaar lijken wat verwrongen, maar in het geheel staan ze precies goed. Eens te meer jammer dat een enkele letter niet echt meer strak recht hangt; en met een likje verf gaan ze weer jaren mee.

- **Brinklaan 90** heeft in de geveltop de aanduiding van het bouwjaar 'Anno 1902', weergegeven op een klassieke schrijfwijze. Het is een wat hoekige uitvoering van wat we wel de slaoliestijl noemden: het doet velen erg denken aan Jugendstil. Het woord Anno is verkort tot de kapitale A met een extra stip. Het is een gebruikelijke vorm voor dit schilderwerk en goed om te zien dat het ook goed onderhouden is.

- **Brinklaan 86** is de voormalige hoofdingang van Hotel-Café en Restaurant De Rozenboom. Boven in de gevel is nog heel goed deze functie-aanduiding te zien. De woorden goed verdeeld over de beide vlakken, zodat er evenwicht is. Ook hier weer een schreefloze letter, uitgevoerd in steenhoutwerk. Maar het is niet zo maar een fantasievolle letter. Let bijvoorbeeld op de horizontale lijnen van de letter E; de onderste het langst, dat is niet zo vreemd, maar de bovenste aanzienlijk korter en maar iets langer dan de middelste. Die middelste zit overigens vrij hoog, net zoals de dwarslat in de letter H. En daarom is het oog van de R ook zo klein, omdat die hoog is geplaatst. En om diezelfde reden van samenhang in de vorm is de letter S in het bovenste deel ook zo 'geknepen'. Ook om die reden eindigt de neerhaal in de letter N zo hoog. En zie dan die letter C, die aan de onderzijde

horizontaal uitloopt! Schreefloos, maar een zeer doordacht en net uitgevoerd werk, nu achter die witte verf!

- **Hetzelfde pand (Brinklaan 86)** heeft op straatniveau ook nog een restant van stijlvol werk: hier is het smeedwerk. In de vlakken van de deurgrepen zitten nog links en rechts, uitgespaard in het ijzer de initialen CM van Rozenboom-uitbater Cees Majoor. Stijlvol,

maar de verfijning dreigt verloren te gaan door de lagen verf. Niettemin een mooie herinnering aan het tijdsbeeld van dit gebouw.

• **Brinklaan 72** is het volgende object. Een 'eerste steen' gelegd op 10 augustus 1925, te vinden aan de rechterzijde van het pand, op maar enkele decimeters boven de grond. Uitgevoerd in steenhouwwerk in een heel gebruikelijke schreefloze, vette letter. Ook hier weer alles in kapitalen ('hoofdletters'). De letter is zo robuust en straalt zo weinig verfijning uit, dat de leesbaarheid erdoor wat afneemt. Door de aard van de natuursteen is het

wel duurzaam, maar met erg weinig contrast. Meestal wordt de tekst van een laagje zwarte verf voorzien, zodat het wel leesbaar wordt. Zo eens in de 50 jaar is het wel de moeite waard om dat te herhalen.

We vervolgen onze wandeling aan de overkant van de Brinklaan en gaan door tot het gebouw van de Openbare Bibliotheek.

• **Brinklaan, tegenover het Veerplein**, in de zijgevel van de bibliotheek zit op kniehoogte ook een 'eerste steen'. Deze is gelegd in november 1985. Een groot vlak met relatief veel tekst, maar toch wel vrij fantasieeloos uitgevoerd. Ook de tekstcompositie ondersteunt de hiërarchie in de tekst niet, want naar mijn mening zou het woord 'gelegd' van de eerste naar de tweede regel moeten. De letter is niet saai, maar komt hier niet echt tot z'n recht. Hij heeft een wat vierkant karakter (kijk maar naar de O, die een denkbeeldig kader als vierkant vult); ook de E en de M laten dat zien. Al met al een erg ruime vlakverdeling die ook wat onregelmatig is; de S staat tweemaal wat ruim gesteld ten opzichte van de er op volgende T. En het optisch gewicht van de tekst raakt o.a. in onbalans door de afkorting van het tussenvoegsel in de naam van het jongetje; dat zou ik liever niet afgekort hebben, maar zeker als 'klein kapitaal' hebben uitgevoerd. (klein kapitaal: een letter met de vorm van een hoofdletter, maar met de maat van een kleine letter). Ook een komma had ik nog wel her en der kunnen plaatsen. Daartegenover is het netjes dat het hakwerk is ingevuld met een bordeauxrode verf; dat maakt het een stuk mooier. Het geheel wekt bij mij toch de indruk dat er bezuinigd moest worden. Daar zijn dan vooral stijl en kwaliteit het slachtoffer van geworden.

• **Het Bibliotheekgebouw** heeft aan dezelfde zijgevel, maar dan ongemakkelijk hoog geplaatst, het woord BIBLIOTHEEK als functie-aanduiding. Uitgevoerd in metaalsnijwerk, een prachtige, zogenaemde mediæval letter, met perfect uitgevoerde driehoekige schreven. Qua letter een hoogtepunt in de uitstraling van verzorging, goed passend bij de verzorging van de klassiek verzorgde boeken, die in dit pand verzameld liggen om de nieuwsgierige inwoners te laven. Een belettering uitgevoerd in het lettertype Plantin, vernoemd naar de grote 16e-eeuwse Nederlandse drukker en lettergieter Christoffel Plantijn; hier heel erg op z'n plaats. Maar de bevestigingsstrip en de kleurkeuze van de letter doen helaas afbreuk aan de kwaliteitsbeleving. Was de letter bijvoorbeeld roodbruin geweest, tegen de zandkleurige achtergrond van de metselsteen, dan zou de uitstraling van verzorging nog met sprongen vooruit zijn gegaan. Maar wat niet is, kan soms nog komen.

We vervolgen de Brinklaan naar de rotonde bij het gemeentehuis en de Koepelkerk.

- Het **Gemeentehuis** aan **Brinklaan 35** heeft boven de luifel van de publieksingang de verrassende tekst 'Gemeentehuis'. Veel nieuwer dan de architectuur van het gebouw, in een soort gemeentelijke huisstijl zijn belettering en kleurstelling gekozen. De kleuren blauw en geel zijn afgeleiden van de kleuren van het Bussumse gemeentewapen. Door de invloed van zonlicht en luchtvervuiling lijkt het geel nu wat grijs en krachteloos. Het blauw is warm en vol, maar van een andere tint dan het blauw van de dragende staalconstructie. De in metaal uitgevoerde schreefloze letter heeft een zakelijk karakter. Opvallend enerzijds omdat het Gemeentehuis vast ook bedoeld is als het 'huis der gemeente', ofwel van ons allen, en de letterkeuze dus 'verwelkomend' mag zijn. Door de keurscheiding tussen de woorddelen is hier ook enigszins een betekenis-scheiding ontstaan. De tekst zal gemodelleerd zijn naar het lettertype Frutiger, ontworpen door de nu 81 jaar oude Zwitserse typograaf Adrian Frutiger, die o.a. ook de veelgebruikte letter Univers ontwierp. Aan het ophaaltje van de kleine e, dat schuin afloopt en eindigt binnen de booglijn van het oog is de letter Frutiger mede herkenbaar. Ook de top van de kleine t loopt schuin af. De maker van dit luifeltekstontwerp heeft de vrijheid genomen de vierkante stip op de kleine i op zijn punt te zetten; zo had Frutiger het zelf niet getekend.

- Aan de overkant op **Brinklaan 42** vinden we de Koepelkerk. Aan de linkerzijde van het eigen pleintje is het 'Pastoraal Centrum'. Die functie staat geschilderd op de ruit boven de ingang. Hier een opmerkelijk, zeg maar figuratief en schreefloos lettertype, dat daar vast al een jaar of 40 zit. De letters A gevormd als langbenige driehoek, staand op de kortste zijde; de letters P en R met een pons, de ruimte in het oog, die vierkant is. En dan de S die in hoogte verkort is door de middenstreng te vervlechten. De dwarslat in de E ligt zo hoog, dat er geen vrije ruimte is naar de hoogste lat. Alleen de T en de L zijn van een mechanisch karakter door een soort eenheid in lengte en dikte.

- Iets naar rechts in de hoek (**Brinklaan 40**) zit de ingang naar de ontvangstruimte, koffiekamer en sociaal centrum van deze kerk, dat draait onder de naam de 'Sloep'. De buitendeur is voorzien van koperen, schreefloze letters, met een marietienne uitstraling. Een rechthoekig, enigszins versmald lettertype.

Niet bijzonder, maar op zo'n plaats minder gebruikelijk; in deze grootte laat het aan duidelijkheid niets te wensen over.

- Tussen de Sloep en de ingang van de Koepelkerk (**Brinklaan 38**) zit een modern bord met de dagen en uren van vieringen. Op het transparante kunststoffen bord een tekst in de schreefloze letter Helvetica. Uitgevoerd in wit en daarvoor is het bord in zeef-

druk bedrukt. Er is geen rekening gehouden met het ‘witte’ stramien dat de voegen van het achterliggende metselwerk oproepen. De transparantie van het bord is nu een groot nadeel, dat vooraf was te voorzien.

Boven de hoofdingang van de kerk een veelkleurig mozaïek, gemaakt uit min of meer gelijkvormige glazen blokjes. De buitenrand bevat de door het contrast moeilijker leesbare tekst ‘OLVR van Altyddurenden Bystand Bid voor Ons’. Een verwijzing bij deze Mariakerk naar het heel veel vereerde icoon van Maria, dat door de Turken is vernietigd bij hun inval van Constantinopel in 1453. Opmerkelijk in dit geval de blauwe mantel van Maria; het icoon was beroemd door de rode mantel. Aan de spelling van de tekst is te zien dat het geheel ‘vooroorlogs’ is. Door het materiaal is de tekst vanzelfsprekend schreefloos.

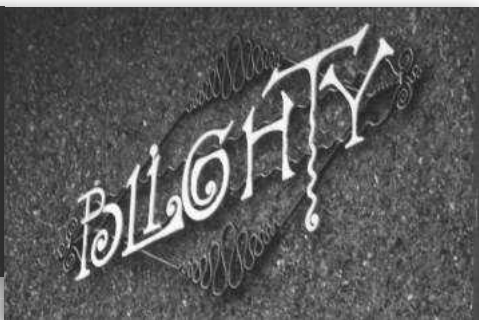
We vervolgen de wandeling na de Rabobank op de Eslaan.

- **Eslaan 3** is een woongebouwtje met de naam ‘Sursum Corda’. Deze oproep tot ‘harten hoog’ of ‘verhef uw harten’ is mooi uit metaal geknipt in een zeer sierlijke, kapitale schreefletter. Nu in deze uitvoering ook weer goede verschillen tussen dun en dik, zoals te zien is bij de letter U en ook bij de S. De problematiek van de bevestiging is praktisch opgelost door de letters op een basislijn te smeden. Alhoewel het zeer verzorgde letterbeeld er erg vertrouwd uitziet, is mijn determinatie toch niet geslaagd. Heb je een type met gelijke sterke schreven aan de S, dan zit die bij de C weer anders, of de neerhaal van de R (hier erg stijl en smal) ineens weer gebogen en breder, of zakt het middendeel van de M niet tot op de basislijn.

- **Eslaan 15** ligt wat meer naar achteren en het bijzondere bij dit pand is door de boom in de tuin niet altijd makkelijk te zien. De voorgevel is voorzien van een hoogstaand stukje siersmeedwerk dat de naam ‘Blighty’ bevat. Het huis zal gebouwd zijn voor en door een

Engelsman, mogelijk zelfs een militair, want dit in ons land ongebruikelijke woord is een volkse en liefkozende naam voor ‘Engeland’, maar alleen te gebruiken door Engelsen als ze buiten Engeland zijn. De voorkeur voor de Engelse stijl blijkt ook uit de gevelafwerking in ‘pabble dashing’: een grove soort kiezel cement. Het gebruikte lettertype is niet te determineren, want het vloeit voort uit het geheel van de vorm. Prachtig

smeedwerk met de sterk van krullen voorziene B en G, maar ook de ingebouwde I in de letter L, een T als een kurkentrekker en dan afgesloten met een verhoudingsgewijs erg simpele Y, die bijna de vorm van een plantje heeft. Het geheel zou niets zijn zonder die symmetrische krullen in zwart op de achtergrond. Absoluut een sieraad voor Bussum.

- Op **Esiaan 14** aan de overkant een voorbeeld hoe stijlloos en kaal zo'n klassiek emailen bord kan zijn; hier van de flat Hessen Cassel. Zo te zien zit het al decennia lang op de muur, zonder dat daar de ingang is. Het zal wel een verwijzingsfunctie hebben, al zie ik die niet direct, terwijl het qua typografische vormgeving bijna onaangenaam functioneel is. Twee regels versmalde schreefloze kapitalen: echt een functionele fabrieksletter. De kleurstelling is minder algemeen en doet het goed, juist ook op de Gooise gelige achtergrond. Grote kans dat dit bord gemaakt is bij de nog steeds bestaande firma Langcat, die tot 1985 in Bussum was gevestigd.

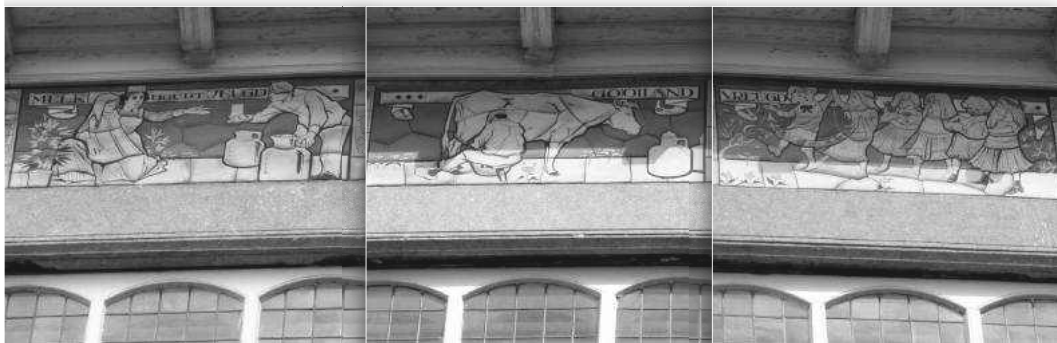
Hierna gaan we op de Vlietlaan naar links, in zuidelijke richting.

- **Vlietlaan 6** heeft één van de weinige typografische bijzonderheden met een reclamische achtergrond, die inmiddels toch wel opmerkelijk genoemd mag worden. Het gaat om de raampartij van IJssalon Dolomiti. Ook boven de spiegelruit van de ijssalon is de naam in het hout uitgespaard. We missen natuurlijk delen van de open letters, bijvoorbeeld het middendeel van de D en van de O. Verder valt op hoe breed het letterbeeld is, als we kijken naar de horizontale lijn van de L en de T.

We passeren het Julianaplein en steken door naar de Nassaulaan.

- **Nassaulaan 34** geeft daarentegen een weldaad aan detaillering. Hoog boven de straat, tegen de nokrand van het pand waarin nu drogisterij Kruidvat zit, zien we nog de sporen van deze voormalige melkfabriek. Sierlijke aanprijzingen hoe gezond melk wel niet is voor de jeugd zijn op de tegels te lezen. Mooie, stijlvolle belettering: de G

in Gooi is een sieraad, net als de manier waarop in dat woord de A over de dwarslat van de L is getild. Stijlvat getekend, met een vrijzwevende J in jeugd: grappig!

- Op **Nassaulaan 19**, boven de schoenenwinkel van Ziengs, zien we nog een voorbeeld van de veel toegepaste manier van werken met tegels. Het bouwjaar is daar in de tekst Anno 1905 kleurrijk in de top aangegeven, met een florale omlijsting. Een lettertype dat niet zo bekend is uit de grafische wereld, maar in geglazuurde tegels wel zo vertrouwd voorkomt. Sterke rondingen in bijna elk karakter, ook in de neerhaal van de letter N. De rondingen laten het cijfer 9 vooroverhellen en de 0 in anno is hier wél gelijk aan de nul in het jaartal. Als object niet uitzonderlijk, maar wel dat het tableau nog zo mooi onbeschadigd is.

- Op **Nassaulaan 3** vinden we het laatste object van deze korte typografische wandeling in het centrum van Bussum. Een klein object: het huisnummer; bijna een wonder dat het er nog steeds zit. Een mooie, vër uithangende 3. De meeste huisnummers in Bussum (en de rest van ons land) zijn geëmailleerde bordjes. De cijfers staan op de basislijn, ongeacht of het een 6, of een 7 of een 8 of een 9 is, terwijl wij die cijfers toch zo anders schrijven. Hier een 3 waarvan de onderste boog een uitlopende krul is, die doorzakt, die uithangt. Het denkbeeldige schrijflijntje zit ongeveer op tweederde hoogte van de onderste boog. Bij huisnummers opvallend, want niet echt functioneel.

